

Kam kráčí česká sociologie? A co jí schází?

S mnoha vývody kolegy Petra Matějů nelze než souhlasit. Česká sociologie je skutečně poněkud zápečnická, čeští sociologové si občas budují obranné valy kolem svých hnízdeček, do nichž nedávají příliš nahlédnout ani svým tuzemským, natožpak zahraničním kolegům... Nicméně ti z nás, kterým bylo umožněno vyjet do ciziny teprve po listopadu 1989, si s pětiletým odstupem velmi přesně uvědomují, jak důležité je vůbec dostat tuto šanci, jak je kontakt se zahraničními kolegy a pracovišti svým způsobem nenahraditelným zdrojem inspirací a stimulů pro vlastní práci. Je-li tomu tak, pak těch několik málo privilegovaných jedinců, kterým byla dána tato možnost již před listopadem, si získaný náskok pochopitelně udržuje, ale zároveň nemůže představovat a také netvoří mainstream toho, co se dnes děje v české sociologii.

Domnívám se, že u nás dnes jde hlavně o nevdechý úkol zajištění prosté obnovy normálního, nedeformovaného provozu – a vytváření podmínek pro možný budoucí rozvoj – naší vědní disciplíny, které byly v době komunistického režimu osekány kořeny a větve zároveň. Myslím, že nemá valného smyslu se navzájem přesvědčovat o tom, kolik rezerv u nás existovalo a stále existuje v odborných a pedagogických kvalitách i v potřebném profesním zaměření pedagogů, kteří jsou k dispozici pro výuku nové generace sociologů, kolika konceptuálními slabinami, metodologickými jednostrannostmi a kapacitními omezeními trpí náš výzkum, jak se teoretická sociologie neoprávněně ocitá v roli Popelky atd. Jde o to vytvářet koncepční, organizační a materiální předpoklady pro to, aby se rány co nejdříve zacelily a hlavně – aby se na zjizveném pni zazelenaly nové větve. To však vyžaduje mimo jiné i určité kritické minimum společné dobré vůle všech, kteří by se mohli a chtěli na takto chápané renesanci sociologie, její výuky a jejích institucí zúčastnit, a to i za cenu toho, že pozdrží či odloží svoje angažmá v různých jiných projektech, ať už by šlo o výdělečnou činnost, o legitimní součást soukromé profesionální kariéry či o obojí zároveň.

Na rozdíl od Petra mne nepřekvapuje, že se sociologie – v konfrontaci s ekonomikou – nebyla po listopadu schopna příliš prosadit ve společenském diskursu a v praktické politice související s transformací společnosti. Ekonomii potřebuje každý režim, aby byl schopen vytvářet zdroje pro vlastní přežití. Ekonomii tudíž byla, byť v deformované podobě, pro komunistický režim přijatelnější než sociologie; v některých etapách žila dokonce na výsluní přízně režimních představitelů koketujících s myšlenkou omezených reforem. Koncepty ekonomické reformy byly promyšleny a rozvíjeny daleko dříve a intenzivněji, než bylo vůbec možno začít uvažovat o „sociálních nákladech ekonomické transformace“, o „scénáři sociální reformy“ či o „reformě sociální politiky a jejích institucí“. Nezastírejme si: na rozdíl od ekonomů jsme nebyli (ani teoreticky, ani z hlediska uvědomění si možných problémů implementace) připraveni na tak rychlou a zásadní změnu režimu.

To však neznamená, že sociologové a jejich myšlenky zcela absentovaly, když přišel čas velkých změn. Připomeňme si působení našich kolegů v orgánech Občanského fóra, zvláště v jeho programové komisi. Připomeňme si aktivní, někdy rozhodující podíl sociologů při přípravě a realizaci reformy v jednotlivých oblastech sociální politiky (politika zaměstnanosti, sociální zabezpečení, péče o zdraví). Zaznamenejme důležitou roli, kterou sehrály agentury zkoumající veřejné mínění při stimulaci veřejného dialogu o

různých problémech života společnosti. Mnozí sociologové se angažovali, když se precizovalo znění otázek pro zamýšlené referendum o budoucí podobě československé federace. Zaznamenáníhodné bylo a je trvalé angažmá několika českých sociologů v nezávislé publicistice. To vše v situaci, kdy samotná disciplína nabírala dech k emancipaci od břemen minulosti v nově koncipovaných výzkumných projektech i při tvorbě nových výukových programů.

Možná, že se mýlím, ale zdá se mi, že uplynulých pět let nebylo ztraceno. Česká sociologická obec je dnes určitě mnohem lépe připravena seriózně analyzovat a anticipovat sociální pohyb, dynamiku sociálních problémů a seznamovat s výsledky těchto zkoumání veřejnost i politické představitele. Co jí možná stále trochu chybí, je nezbytná trocha občanské kuráže, odvahy jít s kůží na trh. To je ovšem riziko, s nímž musí počítat každý sociolog veřejně působící ve společnosti ovlivňované politickými koncepty i skutky neoliberálního fundamentalismu.

Martin Potůček

Diskuse k polemice Miloše Havelky a Petra Matějů v Sociologickém časopisu 2/1995.

K bezradnosti zatím není důvod

Havelkovo zpochybnění „protestantské hypotézy“ Matějů a Vlachové srovnávajících holandskou historickou zkušenost s českou (SČ 2/1995) charakterizuje Matějů jakožto pochybnosti filozofovy. Zároveň volá po šířeji zaměřené diskusi sociologů. Té by však dle mého názoru měla předcházet diskuse zaměřená úzce, a to na komentovanou stať. Kromě zdůvodnění výběru komparativního souboru (jímž je historická zkušenost s protestantismem v obou zemích) jsou totiž diskutabilní i předložené závěry. Přinejmenším proto, že autoři zůstali čtenáři řadu informací dlužni.

1. V reakci na Havelkovy pochybnosti Matějů naznačuje, že tento typ hypotéz (jako je ta, kterou jsem pro úspornost nazvala „protestantská“) nelze testovat na empirických datech, neboť „historická kauzalita“ je nezachytitelná „statistickou kauzalitou“ [s. 243]. Ponechám-li stranou diskutabilní pojem „historická kauzalita“, domnívám se, že určitou podporu či zpochybnění hypotézy, o níž je spor, by v analyzovaných datech hledat možné bylo.

Snad každého čtenáře nutně okamžitě napadnou přinejmenším dvě otázky: Existují tyto „rovnostářské tendence“ výlučně v Holandsku a v České republice? Jak to bylo s protestantismem v ostatních sledovaných zemích? Ačkoli by na takto jednoduché otázky autoři s pomocí dat mezinárodního výzkumu jistě odpovědět mohli, nenalézám v jejich stati dokonce ani výčet zemí, které se výzkumu účastnily. Tento fakt si mohu hypoteticky vysvětlit buď tím, že se autoři prostě nenamáhalí sdělit čtenáři vše podstatné, nebo tím, že data za ostatní země neměli možnost analyzovat. Těžko rozhodnout, které zdůvodnění pro ně vyznívá příznivěji.

2. Protože empirické prověřování „historizujících“ hypotéz je skutečně obtížné a jeho výsledky vždy sporné (obšírněji jsem se tomuto problému věnovala ve stati v SČ 1/1995), považovala bych za plodnější začít hledáním opory pro vysvětlení zjištěných vztahů v analyzovaných datech.

Lze si například položit otázky tohoto typu: Liší (či neliší) se výpovědi českých a holandských dotázaných v dalších ohledech? Hodnotí (popisují) společnost, v níž žijí, a svoji osobní (rodinnou) situaci dotázaní v obou zemích stejně? Jak je to s vlivem vzdělání atd. na jiné proměnné v jednotlivých souborech? Mimo to, v dotazníku obsahujícím na dvě stě otázek se kromě těch, které vstoupily do analýzy, k daným hypotézám více či méně vztahuje i celá řada otázek dalších. Proč autoři neanalyzovali celé baterie otázek, s nimiž pracují?¹ Vedly je k tomu důvody praktické či teoretické?

3. Na ošidnost závěrů spekulujících s rozpornými názory populace, které se zakládají na analýze dat výzkumů pracujících s řadou zamlčených či jen chabě podložených

¹) Byla rovněž zjišťována míra souhlasu s těmito tvrzeními: (1) „Je správné, že někteří lidé mají více peněz nebo majetku, ale jen v případě, když všichni lidé mají stejné příležitosti“; (2) „To, že někteří lidé mají větší nadání a schopnosti než jiní, je jenom náhoda, takže si nezaslouží vydělávat více peněz“. Kromě vlivu velikosti rodiny na výši platu byli také respondenti dotazováni na své názory o žádoucím vlivu vzdělání, nepříjemných pracovních podmínek, výkonnosti, odpovědnosti, počtu let zaměstnání v podniku a pohlaví.